

انگیزش و هیجان نظریه‌های روان‌شناختی و دینی

محمدصادق شجاعی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
پاییز ۱۳۹۱

شجاعی، محمدصادق، ۱۳۵۰- .
انگیزش و هیجان؛ نظریه‌های روان‌شناختی و دینی / محمدصادق شجاعی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه،
۱۳۹۱.
دوازده، ۲۶۰ص: جدول، نمودار. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۲۱۴: روان‌شناسی؛ ۲۳)
ISBN: 978-600-5486-77-3
بها: ۴۸۰۰۰ ریال
فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیپا.
کتابنامه: ص. [۲۳۷] - ۲۴۸؛ همچنین به صورت زیرنویس.
نمایه.
۱. انگیزش - جنبه‌های مذهبی - اسلام. ۲. عواطف - جنبه‌های مذهبی - اسلام. ۳. انگیزش. ۴. عواطف.
الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. عنوان.
۱۳۹۱ الف ۸ / ش ۳ / ۲۳۲/۶ BP
۴۸۵ / ۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی
۲۶۷۸۴۵۰

انگیزش و هیجان؛ نظریه‌های روان‌شناختی و دینی

نویسنده: محمدصادق شجاعی

زیر نظر: حجت‌الاسلام والمسلمین سیدمحمد غروی

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسکری

صفحه‌آرایی: کاما

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۱

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۴۸۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۲۱۱۱۱ - ۲۵۱ (انتشارات: ۲۱۱۱۳۰۰) شماره: ۲۸۰۳۰۹۰،
ص.پ. ۳۱۵۱ - ۳۷۱۸۵ ● تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اُسکو، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰ و ۶۶۹۷۸۹۲۰ - ۲۱.

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی (ره) بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

این کتاب به عنوان منبع درسی برای دانشجویان رشته‌های روان‌شناسی، مشاوره، علوم تربیتی و دیگر رشته‌های علوم رفتاری تدوین شده است.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از نویسنده محترم جناب آقای محمدصادق شجاعی و نیز از ناظر محترم اثر، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین سیدمحمد غروی و نیز ارزیابان محترم آقایان دکتر محمدکریم خداپناهی، دکتر احمد علی‌پور و دکتر محمد برادران رفیعی تشکر کند.

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
۳	بخش اول: انگیزش در روان‌شناسی
۵	فصل اول: مقدمه و کلیات
۵	مقدمه
۷	تعریف انگیزش
۹	ویژگی‌های انگیزش
۹	۱. فعال‌سازی
۱۰	۲. تداوم‌بخشی
۱۰	۳. انرژی‌بخشی
۱۱	۴. جهت‌دهی
۱۲	نقش نظریه در روان‌شناسی انگیزش
۱۳	پژوهش در روان‌شناسی انگیزش
۱۴	شاخص‌های انگیزش
۱۴	۱. رفتار آشکار
۱۵	۲. فیزیولوژی
۱۶	۳. گزارش شخصی
۱۷	○ خلاصه فصل
۱۸	فصل دوم: نظریه‌های غریزه، کشاننده‌ای و یادگیری انگیزش
۱۸	مقدمه
۱۸	نظریه‌های غریزه
۲۴	نکات و مفاهیم اساسی نظریه غریزه
۲۵	ارزشیابی و بررسی نظریه غریزه
۲۵	نظریه‌های کشاننده‌ای

۲۶	۱. نظریه کشاننده‌ای فروید
۲۹	فروید و انگیزه‌های ناهشیار
۲۹	محورهای اساسی نظریه کشاننده‌ای فروید
۳۰	ارزشیابی و بررسی نظریه کشاننده‌ای فروید
۳۰	۲. نظریه کشاننده‌ای هال
۳۲	فرضیه کاهش کشاننده
۳۳	محورها و نکات اساسی نظریه کشاننده‌ای هال
۳۳	ارزشیابی نظریه کشاننده‌ای هال
۳۵	۳. نظریه‌های یادگیری انگیزش
۳۵	نظریه یادگیری - تقویت
۳۸	محورهای اساسی نظریه یادگیری - تقویت
۳۹	ارزشیابی نظریه‌های یادگیری - تقویت
۴۰	نظریه یادگیری اجتماعی بندورا
۴۲	محورهای اصلی و نکات اساسی نظریه یادگیری اجتماعی بندورا
۴۳	ارزشیابی نظریه یادگیری اجتماعی بندورا
۴۳	○ خلاصه فصل
۴۴	فصل سوم: نظریه‌های نیاز، شناختی و رشد و تسلط جویی انگیزش
۴۴	مقدمه
۴۴	نظریه‌های نیاز
۴۵	الف) نظریه نیازهای موری
۴۸	ملاک‌های تشخیص و شناخت نیاز از نظر موری
۴۹	مقوله‌بندی نیازها از نظر موری
۴۹	نیازهای اولیه در برابر نیازهای ثانویه
۵۰	نیازهای فعال (درون‌کنشی) در برابر نیازهای واکنشی
۵۰	نیازهای آشکار در برابر نیازهای پنهان
۵۱	نیازهای کانونی در برابر نیازهای پراکنده
۵۱	نیازهای اثر در برابر نیازهای کیفیتی
۵۱	اصول حاکم بر نیازها
۵۱	۱. اصل غلبه
۵۲	۲. اصل هم‌جوشی
۵۲	۳. اصل کمکی شدن
۵۲	۴. اصل تعارض
۵۳	بحث ویژه: نیاز به پیشرفت
۵۵	ب) نظریه نیازهای مازلو
۵۶	۱. نیازهای کمبود

۵۶	نیازهای رشد
۵۶	نیازهای مرتبط با غریزه
۵۷	ج) انگیزش در نظام راجرز
۵۷	د) نظریه نیازهای آلدرفر
۵۸	نکات کلیدی و محورهای اساسی نظریه‌های نیاز
۵۸	ارزشیابی و بررسی نظریه‌های نیاز
۵۹	نظریه‌های انگیزشی رشد و تسلطجویی
۶۰	رشد و تسلطجویی خود
۶۱	جهت‌گیری انگیزشی تسلط در برابر درمانده
۶۲	نکات اساسی و محورهای اصلی نظریه‌های انگیزشی رشد و تسلطجویی
۶۲	ارزیابی نظریه‌های رشد و تسلطجویی
۶۳	نظریه‌های شناختی انگیزش
۶۳	۱. نظریه میدانی - شناختی لوین
۶۳	۱. انرژی
۶۴	۲. تنش
۶۵	۳. نیازها
۶۵	۴. جاذبه
۶۶	۵. نیروها یا بردارها
۶۶	۲. نظریه میدانی - شناختی تولمن
۶۸	نظریه انتظار - ارزش
۷۱	نظریه اسنادی
۷۴	پیامدهای روان‌شناختی اسناد
۷۴	ارتباط اسنادها با احساسات و انگیزش رفتارهای بعدی
۷۴	منبع کنترل و احساس کارآمدی
۷۵	نظریه انتخاب هدف
۷۵	تعدیل‌کننده‌های انگیزش
۷۵	۱. دشواری هدف
۷۶	۲. روشن بودن هدف
۷۷	۳. تعهد به هدف
۷۷	۴. بازخورد
۷۷	نظریه ناهماهنگی شناختی
۷۹	نظریه سازه‌های شخصی کلی
۸۰	اصل موضوع بنیادی در نظریه کلی
۸۱	اصول تبعی در نظریه کلی
۸۲	نکات و محورهای اساسی نظریه انگیزشی کلی

۸۳	ارزشیابی و بررسی نظریه انگیزشی کلی
۸۴	○ خلاصه فصل
۸۵	فصل چهارم: مروری دوباره بر نظریه‌های روان‌شناختی انگیزش
۸۵	مقدمه
۸۵	نظریه‌های روان‌شناختی انگیزش در یک نگاه
۸۷	اشکال‌ها و ابهام‌های موجود در نظریه‌های روان‌شناختی انگیزش
۸۹	موضع ما در بحث انگیزش
۹۱	○ خلاصه فصل
۹۳	بخش دوم: انگیزش در منابع اسلامی
۹۵	فصل اول: کلیات و پیش‌درآمد بحث
۹۵	تاریخچه انگیزش در منابع اسلامی
۹۶	پیوستگی‌های تاریخی میان روان‌شناسی انگیزش و اخلاق در سنت دینی
۱۰۰	مبانی نظری انگیزش از دیدگاه اسلام
۱۰۰	الف) مبانی خداشناسی
۱۰۱	ب) مبانی جهان‌شناسی
۱۰۲	ج) مبانی انسان‌شناسی
۱۰۳	روش‌شناسی بحث انگیزش در منابع اسلامی
۱۰۳	○ خلاصه فصل
۱۰۵	فصل دوم: زمینه‌ها و عوامل درون‌فردی مؤثر در انگیزش
۱۰۵	مقدمه
۱۰۵	سطوح و لایه‌های عوامل درون‌فردی انگیزش
۱۰۶	عوامل سطح اول: نیازها، شناخت‌ها و امیال
۱۰۷	۱. نیازها
۱۰۷	تعریف و ماهیت نیازها
۱۰۷	گستره و انواع نیازها
۱۰۸	الف) نیازهای فیزیولوژیکی اولیه
۱۰۸	گرسنگی
۱۱۰	تشنگی
۱۱۱	هوا
۱۱۲	خواب
۱۱۳	نیرومندی، تأثیر و تقدم نیازهای فیزیولوژیکی
۱۱۴	محرومیت از نیازهای فیزیولوژیک
۱۱۶	منابع تأمین‌کننده نیازهای فیزیولوژیک

۱۱۷	نیازهای جنسی
۱۱۸	ب) نیازهای روانی اولیه
۱۱۸	۱. نیاز به ارتباط
۱۱۸	۲. نیاز به دوستی
۱۱۹	بحث ویژه: نیاز دوستی با خدا
۱۲۰	۳. نیاز به استقلال
۱۲۱	۴. نیاز به ایمنی جویی و آسیب‌گریزی
۱۲۲	۵. نیاز به دانستن
۱۲۳	۶. نیاز به خودارزشمندی و عزت نفس
۱۲۴	۷. نیاز به خودشکوفایی
۱۲۵	۸. نیاز به پرستش و دینداری
۱۲۵	۹. نیاز بازگشت به سوی اصل
۱۲۸	ج) نیازهای ثانویه و اکتسابی
۱۲۸	طبقه‌بندی نیازها از زاویه دیگر
۱۲۹	احساس‌ها و شناخت‌ها
۱۳۰	الف) شناخت‌های فطری
۱۳۰	بحث ویژه: شناخت فطری خدا
۱۳۱	ب) شناخت‌های اکتسابی
۱۳۲	شناخت و ادراک در حیوان
۱۳۲	امیال و غرایز
۱۳۴	بحث ویژه: رابطه میان میل و غریزه
۱۳۴	امیال و غرایز از نظر اندیشمندان مسلمان
۱۳۵	دیگر سازه‌ها و مفاهیم مربوط به این موضوع
۱۳۹	فهرست و طبقه‌بندی امیال و غرایز
۱۴۲	○ خلاصه فصل
۱۴۳	فصل سوم: انگیزه‌های رفتار در منابع اسلامی
۱۴۳	مقدمه
۱۴۳	تعریف انگیزه
۱۴۳	شکل‌گیری انگیزه: الگوی فرانظری
۱۴۴	مقایسه انگیزه انسان و حیوان
۱۴۶	سطوح و انواع انگیزه‌ها
۱۴۷	۱. انگیزه‌های جستجوی لذت
۱۴۷	جستجوی لذت؛ منبع تکاپوی انسان
۱۴۸	انگیزه‌های جستجوی لذت در آیات و روایات

۱۵۰	جایگاه و اهمیت انگیزه‌های جستجوی لذت
۱۵۱	نابهنجاری‌های لذت‌جویی
۱۵۱	تثبیت انگیزه لذت‌جویی و رفتار بزرگسالان
۱۵۱	دل‌بستگی به دنیا
۱۵۳	۲. انگیزه‌های اخلاقی
۱۵۳	ماهیت رفتارهای اخلاقی و انگیزه‌های نهفته در آن
۱۵۴	اهمیت انگیزه‌های اخلاقی
۱۵۵	پیشینه بحث درباره انگیزه‌های اخلاقی
۱۵۶	انگیزه اخلاقی از نظر اندیشمندان مسلمان
۱۵۷	وجدان اخلاقی
۱۵۹	مؤلفه‌های وجدان اخلاقی
۱۵۹	فطری یا اکتسابی بودن وجدان اخلاقی
۱۶۲	رابطه عقل و وجدان
۱۶۲	آیا عقل و وجدان دو حقیقت مستقل‌اند؟
۱۶۳	نظام انگیزش اخلاقی و رفتارهای اجتماعی مطلوب
۱۶۴	۳. انگیزه‌های معنوی
۱۶۶	○ خلاصه فصل
۱۶۷	فصل چهارم: نقش انگیزشی نیت در منابع اسلامی
۱۶۷	مقدمه
۱۶۷	تعریف نیت
۱۶۸	نیت و انگیزه رفتار
۱۶۸	اخلاص در نیت: یک نمونه از انگیزه‌های معنوی
۱۷۰	انگیزه ریا
۱۷۱	○ خلاصه فصل
۱۷۲	فصل پنجم: کارکردهای انگیزشی عقل در منابع اسلامی
۱۷۲	مقدمه
۱۷۲	ماهیت و تعریف عقل
۱۷۳	ویژگی‌ها و کارکردهای انگیزشی عقل
۱۷۷	شیوه‌های اندازه‌گیری انگیزش عقلانی در انسان
۱۷۷	۱. رفتار
۱۷۷	الف) چگونگی رفتار
۱۷۸	ب) رفتار و عملکرد فرد در موقعیت‌های ویژه
۱۷۸	ج) انتخاب و گزینش
۱۷۸	۲. گفتار و گزارش شخصی

۱۷۹	..... جلوه‌های هیجانی	۳
۱۷۹	..... خلاصه فصل	○
۱۸۰	..... فصل ششم: عوامل محیطی مؤثر بر انگیزش در منابع اسلامی	
۱۸۰	..... جاذبه‌ها و مشوق‌ها	
۱۸۰	..... الف) جاذبه‌ها و مشوق‌های مثبت	
۱۸۰	..... جاذبه‌های طبیعی	
۱۸۲	..... نقش ادراکات حسی در انگیزش جنسی	
۱۸۳	..... جاذبه‌های بیانی - رفتاری	
۱۸۵	..... جاذبه‌های معنوی	
۱۸۶	..... ب) جاذبه‌ها و مشوق‌های منفی	
۱۸۶	..... الگوها و کارکردهای انگیزشی آن	
۱۸۸	..... پیامدهای رفتار و نقش انگیزشی آن در منابع دینی	
۱۸۹	..... پیامدهای تجربه‌شده	
۱۹۰	..... انذار و تبشیر و کارکردهای انگیزشی آنها در منابع دینی	
۱۹۲	..... خلاصه فصل	○
۱۹۳	..... بخش سوم: هیجان در روان‌شناسی و منابع اسلامی	
۱۹۵	..... فصل اول: نظریه‌های هیجان در روان‌شناسی	
۱۹۵	..... مقدمه	
۱۹۶	..... تعریف هیجان	
۱۹۷	..... نظریه‌های هیجان در روان‌شناسی	
۱۹۷	..... نظریه جیمز - لانگه	
۱۹۸	..... نظریه کنون - بارد	
۲۰۰	..... نظریه دو عاملی شاکتر - سینگر	
۲۰۲	..... نظریه ارزیابی شناختی	
۲۰۳	..... ارزیابی نخستین	
۲۰۳	..... ارزیابی ثانوی	
۲۰۵	..... نظریه یادگیری واکنش‌های هیجانی	
۲۰۶	..... جلوه‌ها و کارکردهای هیجان	
۲۰۸	..... نظام عضلانی صورت و نقش آن در هیجان‌ها	
۲۱۰	..... خلاصه فصل	○
۲۱۱	..... فصل دوم: کارکرد، گستره و انواع هیجان‌ها در روان‌شناسی	
۲۱۱	..... مقدمه	
۲۱۲	..... اهداف و کارکرد هیجان‌ها در زندگی	

۲۱۲	۱. تداوم حیات و سازگاری با محیط
۲۱۳	۲. ارتباط با دیگران و تعامل اجتماعی
۲۱۴	انتقال احساسات
۲۱۴	کمک به تعامل اجتماعی
۲۱۵	اثر گذاشتن بر تعامل اجتماعی
۲۱۵	طبقه‌بندی و انواع هیجان‌ها در روان‌شناسی
۲۱۸	○ خلاصه فصل
۲۱۹	فصل سوم: هیجان در منابع اسلامی
۲۱۹	مفهوم هیجان در منابع اسلامی
۲۲۰	رابطه قلب و هیجان
۲۲۱	ابعاد و مؤلفه‌های هیجان در منابع اسلامی
۲۲۲	فواید و کارکردهای هیجان‌ها در منابع اسلامی
۲۲۳	هیجان‌های اصلی در منابع اسلامی
۲۲۳	۱. ترس
۲۲۴	انواع ترس
۲۲۴	الف) ترس گزند و آسیب
۲۲۵	ب) ترس اخلاقی
۲۲۶	بحث ویژه: ترس از خدا
۲۲۸	۲. خشم
۲۲۹	سطوح و مراتب خشم در افراد
۲۳۰	خشم چه فایده‌ای دارد؟
۲۳۰	۳. حزن (غم)
۲۳۲	۴. شادی
۲۳۳	شادی زودگذر و شادی پایدار
۲۳۴	۵. نفرت
۲۳۴	۶. علاقه
۲۳۵	سخن پایانی
۲۳۶	○ خلاصه فصل
۲۳۷	منابع و مآخذ
۲۴۹	نمایه‌ها
۲۴۹	نمایه اعلام
۲۵۴	نمایه موضوعات

پیشگفتار

تهیه کتابی در زمینه «روان‌شناسی انگیزش و هیجان با نگرش به منابع اسلامی» کاری بس دشوار است. از یک سو به این دلیل که کمتر کتابی با عنوان روان‌شناسی انگیزش و هیجان به فارسی تألیف یا ترجمه شده و به ناچار باید از منابع اصلی یا کتاب‌های فارسی در رشته‌های دیگر روان‌شناسی استفاده شود. از سوی دیگر، با اینکه مباحث انگیزش و هیجان در منابع اسلامی وجود دارد، تاکنون کاری در این زمینه صورت نگرفته است. با آگاهی از این واقعیت، این کتاب گام‌های آغازین این راه را برداشته است و جامعه علمی چشم انتظار تحقیقات بعدی از سوی پژوهشگران در این زمینه است. سودمند است اگر بگوییم که این کتاب، در سه بخش سازمان یافته است:

انگیزش در روان‌شناسی؛ بخش اول کتاب است که با چهار فصل، مبانی و نظریه‌های روان‌شناختی انگیزش را در خود جای داده است.

در فصل اول؛ که در واقع مدخلی است برای ورود به مباحث انگیزش، تعریف انگیزش، ویژگی‌ها و شاخص‌های انگیزش آمده است.

در فصل دوم؛ نظریه‌های غریزی، کشاننده‌ای و یادگیری انگیزش بیان شده است. در این فصل، و نیز فصل‌های بعدی شیوه کار به گونه‌ای است که نظریه‌های روان‌شناختی همراه با نقد و بررسی اجمالی و در پایان هر فصل خلاصه و نتیجه‌گیری آمده است.

در فصل سوم؛ به بررسی و تبیین نظریه‌های نیاز، شناختی و رشد و تسلط‌جویی انگیزش پرداخته شده است. **در فصل چهارم؛** مروری دوباره بر نظریه‌های روان‌شناختی انگیزش شده و ضمن تلخیص و جمع‌بندی نظریه‌ها، محورهای اصلی آنها فهرست‌وار بیان شده است.

انگیزش در منابع اسلامی؛ عنوان بخش دوم کتاب و حاوی شش فصل است که جان‌مایه اصلی این پژوهش را تشکیل می‌دهد. **در فصل نخست،** کلیات و پیش‌درآمد بحث انگیزش در

منابع اسلامی با اشاره به تاریخچه آن و نیز مبانی خداشناسی، جهان‌شناسی، انسان‌شناسی و در پایان روش‌شناسی بحث انگیزش در منابع اسلامی بیان شده است.

در **فصل دوم**، به بررسی زمینه‌ها و عوامل درون‌فردی مؤثر بر انگیزش پرداخته شده و نقش نیازها، امیال و غرایز در انگیزش بر اساس آموزه‌های دینی بحث و بررسی شده است. انگیزه‌های رفتار؛ عنوان **فصل سوم** کتاب است که در آن ضمن اشاره به مفهوم «انگیزه» و ارتباط آن با انگیزش در چارچوب یک الگوی فرانظری سطوح و انواع انگیزه‌های انسان کاوش و تحقیق شده است.

در **فصل چهارم**، به نقش انگیزش «نیت» پرداخته شده و **فصل پنجم**، به بررسی کارکردهای انگیزشی عقل در منابع اسلامی اختصاص یافته است. عوامل محیطی مؤثر بر انگیزش در منابع اسلامی، عنوان **فصل ششم** است. در این فصل، نقش انواع جاذبه‌ها و شأنیت‌ها در رفتار مورد بررسی قرار گرفته است.

بخش سوم کتاب، مباحث روان‌شناختی هیجان را در خود جای داده و در **فصل نخست** آن پس از تعریف و بیان چیستی هیجان، نظریه‌های هیجان از نظر روان‌شناسان مورد بررسی قرار گرفته است.

در **فصل دوم**، کارکرد، گستره و انواع هیجان‌ها در روان‌شناسی بحث شده است. **فصل سوم** کتاب نیز به بررسی هیجان در منابع اسلامی اختصاص یافته است. در این فصل، مفهوم هیجان در منابع اسلامی، رابطه قلب و هیجان، ابعاد و مؤلفه‌های هیجان، فواید و کارکردهای هیجان و طبقه‌بندی هیجان‌ها به اصلی و فرعی ارائه شده است.

در پایان یادآوری این نکته ضروری است که هرچند نگارنده در مقابل اندیشه‌ها و نظریات مطرح شده در این کتاب مسئول است، اما در جریان نگارش این کتاب همراهان بسیاری او را یاری داده‌اند که از همه آنان قدردانی می‌شود، به‌ویژه از جناب حجت‌الاسلام والمسلمین سیدمحمد غروی، مدیر گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه برای نظارت بر کار و ارائه پیشنهادهای ارزشمندشان، و نیز جناب آقای دکتر محمدکریم خداپناهی، جناب آقای دکتر احمد علی‌پور و جناب آقای دکتر محمد برادران رفیعی به خاطر ارزیابی و ارائه نظرات عالمانه‌شان و کلیه دست‌اندرکاران انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که زمینه نشر این اثر را فراهم نمودند. توفیق روزافزون برای همه این عزیزان از خداوند مسئلت داریم.

محمدصادق شجاعی

۱۳۹۰/۱۲/۰۱

بخش اول

انگیزش در روان شناسی

فصل اول

مقدمه و کلیات

مقدمه

وقتی می‌بینیم افراد، هر کدام به شیوه خاصی رفتار می‌کنند، به احتمال زیاد این سؤال برای ما پدید می‌آید که: «چه چیزی باعث می‌شود افراد بدین‌گونه رفتار کنند؟»؛ «آیا افراد از علت کارهای خود آگاهی دارند یا اینکه کارهای آنها نتیجه انگیزه‌های ناهشیار است؟»؛ «آیا رفتار انسان تحت تأثیر عوامل درون‌فردی و غرایز است یا اینکه عمدتاً عوامل محیطی آن را شکل می‌دهند؟»؛ «آیا افراد می‌توانند رفتار خود را آزادانه و از روی اراده و اختیار انتخاب کنند، یا اینکه عوامل غریزی‌ای آنها را تعیین می‌کنند که از کنترل آنان خارج است؟»؛ «چه عواملی باعث می‌شوند برخی افراد با جدیت و تلاش بیشتری کار کنند در حالی که دیگران علاقه‌ای به کار ندارند و زود از کارخسته می‌شوند؟» و ... .

فیلسوفان، دانشمندان و متفکران هزاران سال است که این سؤال‌ها را مطرح و درباره آنها اظهار نظر کرده‌اند. شواهد نشان می‌دهد اغلب این اظهار نظرها بر عقاید شخصی آنها استوار بوده است. در قرن هفدهم میلادی تغییری قاطع در شیوه بررسی عوامل مؤثر بر رفتار به وجود آمد. در این دوره، تبیین‌های فلسفی انگیزش نظام‌یافته‌تر شد و از این زمان به بعد تقریباً هر فیلسوفی مسائل انگیزشی را مورد بحث قرار داد. یکی از کسانی که به‌طور برجسته درباره انگیزش و عوامل مؤثر بر رفتار سخن گفته، دکارت است. وی نظریه اراده را در انگیزش گسترش داد و از آن به منزله مهم‌ترین عامل مؤثر بر رفتار یاد کرد. بعدها، در اواخر قرن نوزدهم میلادی، پیشرفت‌هایی در زمینه توصیف، تبیین و پیش‌بینی رفتار انسان صورت گرفت. پیدایی روان‌شناسی به منظور بررسی علمی رفتار انسان، سرآغاز روش منظم‌تری برای بررسی انگیزه‌های رفتار انسان بود. از سال ۱۸۷۹م که علم روان‌شناسی تأسیس و پایه‌گذاری شد،

بخش قابل توجهی از آن در ارتباط مستقیم با مسئله انگیزش و شناخت عوامل مؤثر بر رفتار انسان قرار داشته است. نظریه‌پردازان پیشین انگیزش، مانند داروین، ویلیام جیمز، مک‌دوگال، و فروید برای ساختن نظریه‌هایی درباره انگیزش رفتار انسان، عمدتاً بر مشاهدات بالینی متکی بودند. با اینکه اطلاعات و یافته‌های این نظریه‌پردازان از اطلاعات قبلی درباره انگیزش منظم‌تر بودند، اما آنها نیز به شیوه شخصی در نظر گرفتن عوامل مؤثر بر رفتار ادامه دادند و به همین دلیل از عوامل مؤثر بر رفتار انسان برداشت‌های متفاوتی داشتند.

نظریه‌پردازان بعدی انگیزش، سعی کردند برای آگاه شدن از عوامل مؤثر بر رفتار انسان از تحقیقات تجربی استفاده کنند. این نظریه‌پردازان فرضیه‌هایی درباره رفتار انسان ارائه دادند و با انجام پژوهش‌های تجربی به بررسی آنها پرداختند. در سال‌های اخیر، روان‌شناسی انگیزش^۱ شاهد تحولات نظری اساسی بوده است. مفهوم انگیزش پس از طی یک دوره تاریخی از روند فلسفی و زیست‌شناختی، وارد دیدگاه‌های تعاملی شده است. امروزه در تحقیقات مرتبط با انگیزش، گرایش به الگوهای تعاملی که بر نقش عوامل مختلف در رفتار تأکید دارد، گسترش یافته و دیدی واقع‌بینانه‌تر از رفتار ارائه شده است. بنابراین، آنچه که نظریه‌های جدید انگیزش را به عنوان یک رویکرد متمایز برجسته می‌کند، فرایند تبدیل گمانه‌ها و تخیلات یک‌سو نگرانه انگیزش به مفاهیمی است که می‌تواند به صورت تجربی و فرآیندهای مورد مطالعه قرار گیرد. از سوی دیگر، در تاریخچه سنتی روان‌شناسی انگیزش، به رویکرد فلاسفه مسلمان در این زمینه اشاره نشده است. این در حالی است که مفاهیم مربوط به انگیزش به‌وفور در نظریه‌های اخلاقی، فلسفی، کلامی و تفسیری دانشمندانی چون ابن‌سینا،^۲ غزالی،^۳ فارابی،^۴ فخر رازی،^۵ ملاصدرا^۶ و دیگران دیده می‌شود. در ارزیابی دیدگاه‌های دانشمندان مسلمان باید اذعان کرد که آنها گرچه طرح منظمی را درباره انگیزش ارائه نکرده، اما مسیر کلی آن را مشخص کرده‌اند. از این جهت دیدگاه دانشمندان مسلمان را در تاریخچه روان‌شناسی انگیزش نباید از نظر دور داشت.^۷

1. psychology of motivation

۲. ر.ک: ال‌هوانی، احوال النفس، ص ۲۳-۴۵؛ نایجی، نفس شفا، ص ۱۳۲-۱۸۸.
۳. غزالی، احیاء علوم الدین، ج ۴، ص ۱۱۱-۲۲۶. ۴. فارابی، فصوص الحکم، ص ۷۷-۷۹.
۵. فخر رازی، النفس والروح و شرح قواهما، ص ۲۷-۳۳؛ ۷۴-۸۴.
۶. شیرازی، تفسیر القرآن الکریم، ج ۳، ص ۶۰-۶۳، ۳۵۲-۳۵۴.

در حال حاضر، پرداختن به مبانی نظری انگیزش با چشم‌انداز تاریخی، اجتماعی و فرهنگی، زمینه‌ساز پژوهش‌های بنیادی شده و این فرصت را برای جوامع گوناگون فراهم ساخته تا به گونه مستقل به بررسی چندسویه انگیزش و عوامل مؤثر بر رفتار در جامعه خود بپردازند. برای اینکه بتوان نظریه انگیزش را از دید فرهنگی بررسی کرد، ضروری است پژوهشی در این زمینه با نگرش به منابع دینی صورت گیرد. در این کتاب ضمن اینکه به نظریه‌های روان‌شناختی انگیزش پرداخته خواهد شد، متناسب با هر موضوع از متون و منابع دینی نیز بهره خواهیم برد.

تعریف انگیزش

انگیزش^۱ اصطلاحی است که در معانی مختلف به کار می‌رود، در روزنامه‌ها می‌بینیم که در آگهی‌های استخدامی، به دنبال افراد خودانگیخته و پرشور و نشاط هستند. وقتی می‌گوییم که یک ورزشکار برجسته واقعاً برای مسابقه آماده بود، منظورمان این است که او از انگیزه سطح بالایی برخوردار بود. وقتی ما به دوستانمان می‌گوییم که حوصله درس خواندن نداریم، یا از امتحان طفره می‌رویم، در واقع فقدان انگیزش خود را توصیف می‌کنیم. اما انگیزش چیست و چه ویژگی‌هایی دارد؟ در آغاز سعی خواهیم کرد به این پرسش‌ها پاسخ دهیم.

به طور ساده، انگیزش با چراها و علل رفتار ارتباط دارد.^۲ نظریه‌های انگیزش غالباً بر این فرض استوارند که رفتارهای انسان به استثنای بازتاب‌های نخاعی، تصادفی نیست و برای هر رفتاری که انجام می‌دهیم، دلیلی وجود دارد. فروید حتی به بیش از اینها معتقد بود و می‌گفت: همواره دلایل یا انگیزه‌هایی برای رفتار وجود دارد، اگرچه ممکن است در برخی موارد از علت و چرایی رفتار خود آگاه نباشیم.^۳

با آنکه مفهوم انگیزش در این حد کلی روشن است، اما در مورد معنای این اصطلاح در روان‌شناسی توافق کامل وجود ندارد. تعریف کردن مفهوم انگیزش، همانند بسیاری از دیگر مفاهیم روان‌شناختی، مشکل است و تنوع زیادی در آن به چشم می‌خورد.

---

1. motivation

2. Corsini, *Concise Encyclopedia of Psychology*, vol.2, p.734.

3. Beck, *Motivation Theories and Principles*, p.20.

ریبر (۱۹۸۵م) انگیزش را به عنوان فرایند مداخله یا حالتی درونی در فرد تعریف کرد که او را به سوی عمل سوق می‌دهد.^۱

از نظر برخی مؤلفان، انگیزش مفهومی است که به شروع، کنترل و نگهداری فعالیت‌های جسمی و روانی اشاره دارد.^۲ ریو^۳ (۲۰۰۵م) می‌گوید: بررسی انگیزش به فرایندهایی مربوط می‌شود که به رفتار انرژی و جهت می‌دهند. انرژی حاکی از آن است که رفتار نیرو دارد، یعنی نسبتاً نیرومند، شدید و پایدار است. جهت، حاکی از آن است که رفتار هدف دارد یعنی، به سمت هدف یا نتیجه خاصی گرایش دارد.^۴ پل کلینجینا و آن کلینجینا (۱۹۸۱الف م) تعریفی ارائه کرده‌اند که عناصر اصلی تعریف‌های قبلی را شامل می‌شود. بر طبق این تعریف، انگیزش حالت یا وضعیت درونی (که گاهی از آن به نیاز، میل یا خواستن تعبیر می‌شود) است که موجب به راه‌اندازی، تداوم و جهت‌بخشی رفتار می‌شود.^۵

این تعریف از انگیزش دارای سه مؤلفه یا عنصر اساسی است. هویت (۲۰۰۱م) به این سه مؤلفه اشاره کرده و می‌گوید:

۱. انگیزش حالت یا وضعیت درونی است که موجب راه‌اندازی و جهت‌بخشی رفتار می‌شود؛

۲. انگیزش عبارت است از میل یا خواسته‌ای که به رفتار انرژی و جهت می‌دهد؛

۳. انگیزش تأثیر نیازها و امیال است روی شدت و جهت رفتار.^۶

فرانکن (۱۹۹۴م) نیز به این سه مؤلفه اشاره نموده، می‌گوید: اصطلاح انگیزش به راه‌اندازی، جهت‌بخشی و تداوم رفتار اشاره دارد.^۷ با توجه به آنچه بیان شد می‌توان انگیزش را به مثابه نیرویی که به رفتار، انرژی و جهت می‌دهد و رفتار را تداوم می‌بخشد، تعریف کرد.

1. Reber, *Dictionary of Psychology*, p.454.

2. *Cognitive Psychology and Cognitive Neuroscience/Motivation and Emotion*, p.2.

3. Riyo, J.

۴. ریو، انگیزش و هیجان، ص ۷.

5. Kleinginna & Kleinginna, "A Categorized List of Motivation Definitions, with Suggestions for a Consensual Definition", *Motivation and Emotion*, 5, pp.345-349.

6. Huitt, *Motivation to Learn: An Overview, Educational Psychology Interactive*, Internet.

7. Franken, *Human Motivation*, Pacific Grove, pp.11-12.

ویژگی‌های انگیزش

دقت نظر در تعریف‌های انگیزش ما را به این سو می‌کشاند که ویژگی‌های انگیزش را از دید نظریه‌پردازان مختلف انگیزش در نظر بگیریم. هر نظریه‌پرداز یک ویژگی یا برداشت شخصی خاصی را از ماهیت انگیزش در نظر گرفته و همین برداشت به تعریف این اصطلاح تبدیل شده است. تنها با در نظر گرفتن ویژگی‌های مشترک انگیزش است که ذهن می‌تواند به یک درک روشن از آن در رویکردهای مختلف دست یابد.

۱. فعال‌سازی^۱

خاصیت فعال‌سازی انگیزش به راحتی قابل درک است. هنگام بررسی انگیزش نخستین سؤال اساسی که مطرح می‌شود این است که بپرسیم آیا شما مثلاً ورزش می‌کنید؟ اگر جواب مثبت است، پس باید دست‌کم یک عامل انگیزشی راه‌انداز و فعال‌کننده وجود داشته باشد. اما اگر جواب منفی است و هیچ رفتار آشکاری را در فرد نمی‌بینیم، این در واقع به معنای این است که عامل انگیزشی فعال‌کننده در او ضعیف است و نمی‌تواند باعث چنین رفتاری در وی گردد.

در حالی که وجود رفتار مشاهده‌شده، دلیل بر وجود انگیزش در نظر گرفته می‌شود، فقدان رفتار، لزوماً به معنای فقدان انگیزش نیست. برای مثال، فردی را در نظر بگیرید که در چنگ دشمن گرفتار آمده و هیچ کاری نمی‌تواند انجام دهد؛ آیا در چنین شرایطی او انگیزه برای هیچ رفتاری ندارد؟ احتمالاً چنین نیست. درحقیقت، با آنکه فرد هیچ رفتار مشاهده‌پذیری انجام نمی‌دهد، شاخص‌های رفتاری از قبیل ضربان قلب، ترشح آدرنالین، و... احتمالاً بالاست. حقیقت روشن است، هرچند انگیزش به عنوان عاملی در نظر گرفته می‌شود که موجب فعال‌سازی رفتار شود، اما رفتار فعال‌شده ممکن است همیشه قابل مشاهده نباشد. بنابراین، به محض اینکه دیدیم ظاهراً رفتاری از فرد صادر نمی‌شود، نمی‌توانیم قضاوت کنیم که انگیزش در او وجود ندارد؛ زیرا احتمال دارد ما ابزار اندازه‌گیری پاسخ یا پاسخ‌های فعال‌شده او را در اختیار نداشته باشیم.

خوشبختانه، در بسیاری حالات انگیزشی، تغییر در انگیزش به تغییر در رفتار مشاهده‌پذیر می‌انجامد.

---

1. activation

۲. تداوم بخشی^۱

تداوم بخشی، اشاره به این ویژگی انگیزشی است که وقتی رفتار شروع شد. چگونه در طول زمان ادامه می‌یابد. کافی نیست پیرسیم چرا یک نفر ورزش می‌کند؟ چرا یک کودک کتاب می‌خواند؟ یا چرا یک نوجوان از خواندن کتاب خودداری می‌کند؟ باید در عین حال پیرسیم وقتی یک ورزشکار تمرین کردن را شروع می‌کند، یا یک کودک به مطالعه کتاب داستان می‌پردازد، چه چیزی به تلاش ساعت به ساعت روز به روز و ماه به ماه آنها نیرو می‌بخشد و موجب استمرار و تداوم رفتار در آنها می‌شود؟ روان‌شناسان انگیزشی دریافته‌اند که تداوم یا عدم تداوم رفتار نیز به کیفیت انگیزشی برمی‌گردد، هرچند این شاخص نیز خالی از اشکال نیست. تداوم یک رفتار دست کم تا حدودی وابسته به این است که چه رفتارهای جایگزینی وجود دارد.^۲ برای مثال، فرض کنید یک کودک در اتاقی تنها گذاشته شود و امکان اینکه با اسباب بازی‌هایش بازی کند، یا تلویزیون نگاه کند، وجود نداشته باشد و فقط یک کتاب داستان به او بدهند، معلوم است که برای اینکه حوصله‌اش سر نرود، همه چند ساعت را به خواندن کتاب بپردازد. اما همان کودک اگر در موقعیتی قرار بگیرد که علاوه بر کتاب خواندن، امکان اینکه تلویزیون نگاه کند، با اسباب بازی‌هایش بازی کند، یا با تلفن صحبت کند، وجود داشته باشد، معلوم است که سطح رفتار مطالعه او پایین خواهد آمد. و حتی چه بسا ممکن است اصلاً علاقه‌ای به کتاب خواندن نداشته باشد. چنانچه بک^۳ (۱۹۸۳م) خاطرنشان کرده است، تحقیقات تاکنون توجیهی برای این مسئله ندارند.^۴ بنابراین، هرچند تداوم بخشی یکی از ویژگی‌های انگیزشی به حساب می‌آید، اما آنچه مهم است و باید مورد توجه قرار گیرد، این است که عوامل دیگری نیز در استمرار و تداوم رفتار مؤثر است.

۳. انرژی بخشی

منظور از انرژی بخشی این است که انگیزش به رفتار انرژی می‌دهد و موجب نیرومندی، شدت و پایداری رفتار می‌شود. این ویژگی انگیزش در واقع در پاسخ به این سؤال است که چه چیزی تعیین می‌کند سطح تلاش و اینکه فرد باید جدی کار کند.

1. persistence

2. Petri & Govern, *Motivation: Theory, Research and Applications*, p.11.

3. Beck, R. C.

4. Beck, *Motivation: Theories and Principles*, pp.356-358.

رفتار تقریباً همیشه از نظر شدت فرق می‌کند، گاهی تلاش، استقامت، جدیت و پشت‌کار در یک رفتار دیده می‌شود، در حالی که در موارد دیگر این‌گونه نیست. برای مثال، یک کارمند برخی روزها به سرعت و با جدیت کار می‌کند، در حالی که در روزهای دیگر کار برای او کسالت‌آور می‌شود. یک روز می‌بینیم دانش‌آموزی علاقه زیادی نشان می‌دهد و برای شاگرد ممتاز شدن می‌کوشد، در حالی که همین دانش‌آموز روز بعد بی‌حال است. فقط مقدار کمی درس می‌خواند و جدیت و تلاشی از خود نشان نمی‌دهد. همچنین رفتار بین افراد مختلف فرق می‌کند. برخی افراد می‌توانند فعالانه درگیر باشند در حالی که افراد دیگر حوصله برای کار ندارند. در همه این موارد انرژی انگیزه‌هایی که آنها را برمی‌انگیزد با هم فرق دارند.

۴. جهت‌دهی^۱

وقتی گرسنه هستیم به سمت یخچال می‌رویم، و وقتی تشنه هستیم به طرف شیر آب. چگونه تصمیم می‌گیریم که رفتار خود را به سوی هدف خاصی جهت‌دهیم؟ سؤال‌هایی از این قبیل متضمن بررسی مکانیزم‌های جهت‌دهی رفتار است. اگرچه شیوه اختصاصی که در این جهت‌دهی انجام می‌شود، مورد اختلاف است. با این حال، برخی روان‌شناسان اظهار کرده‌اند آنچه جهت رفتار را تعیین می‌کند، انگیزش است. بنابراین، جهت‌دهی یک ویژگی مهم انگیزش به حساب آمده است. جهتی که یک رفتار خاص به خود می‌گیرد مثلاً رفتن به سمت یخچال وقتی گرسنه هستیم، تا حد بسیاری روشن است. اما وقتی در موقعیت‌هایی قرار می‌گیریم که چندین انتخاب میسر است، مانند انتخاب یکی از چند ظرف غذا که همه از یک نوع هستند، به این راحتی نیست. چرا این ظرف غذا را انتخاب می‌کنیم، نه آن یکی را؟ بنابراین، ویژگی دیگری که در توصیف و شناخت انگیزش نقش دارد، «جهت‌دهی» رفتار است.^۲

از مجموع آنچه بیان شد به این نتیجه می‌رسیم که فعال‌سازی، تداوم‌بخشی، انرژی‌بخشی و جهت‌دهی رفتار چهار ویژگی انگیزش و هسته هر گونه تعریف از آن محسوب می‌شود.

1. direction

2. Brown, *Psychology of Motivation*, pp.1-2.

نقش نظریه در روان‌شناسی انگیزش

چنان‌که اشاره شد، روان‌شناسان نظریه‌هایی را برای فهم و تبیین انگیزش به وجود آورده‌اند. از آنجا که نظریه‌ها در روان‌شناسی انگیزش بسیار اهمیت دارند، نخست باید به این سؤال که آنها چه هستند، چه می‌کنند، و چگونه باید آنها را ارزشیابی کرد؟ توجه کنیم.

نظریه چیست؟ نظریه به مجموعه‌ای از اصول قابل قبول علمی برای تبیین یک پدیده گفته می‌شود.^۱ از نظر کمپبل^۲ (۱۹۹۰م) نظریه نحوه ارتباط پدیده‌ها با یکدیگر و اینکه چه شرایطی برای آنها مهم است، را توضیح می‌دهد. بنابراین، یک نظریه انگیزش اصول کلی را در اختیار محقق قرار می‌دهد که بتواند با استفاده از آن به پرسش‌هایی از قبیل اینکه: «چرا افراد به گونه خاصی عمل می‌کنند؟»، «چه چیزی باعث می‌شود که فردی با انگیزه باشد و با جدیت و تلاش بیشتر کار کند اما فرد دیگری، زود از کار خسته شده و حوصله کار کردن را نداشته باشد؟»^۳

یک نظریه می‌تواند به طبقه خاصی از رویدادها مربوط باشد، یا می‌تواند کلی‌تر باشد. بنابراین، بعضی نظریه‌ها در روان‌شناسی انگیزش، برای اطلاق به همه رفتارها در نظر گرفته می‌شود و برخی در مورد اینکه افراد در شرایط خاص چگونه رفتار می‌کنند. نظریه‌ها در روان‌شناسی انگیزش، به دو منظور مورد استفاده قرار می‌گیرند:

۱. اساسی‌ترین کاربرد یک نظریه در روان‌شناسی انگیزش، توضیح مجموعه‌ای از پدیده‌هاست که آن نظریه مورد توجه قرار می‌دهد. یعنی نظریه همواره راهی برای درک چیزهای خاصی که حقیقی دانسته می‌شوند اما هنوز کاملاً درک نشده‌اند، ارائه می‌دهد؛
  ۲. علاوه بر اینکه نظریه حقایقی را توضیح می‌دهد که قبلاً شناخته شده است، چیزهای جدیدی را نیز پیش‌بینی می‌کند. یک نظریه انگیزش، باید به شما امکان بدهد که اعمال افراد را در موقعیت‌هایی که هنوز بررسی نکرده‌اید، پیش‌بینی کنید. عملکرد پیش‌بینی‌کننده نظریه‌های انگیزش، به مراتب پیچیده‌تر و دشوارتر از عملکرد توضیحی آنهاست.
- بنابراین، نظریه‌های انگیزش هم عملکرد توصیفی^۴ و هم عملکرد پیش‌بینی^۵ دارند. یک نظریه انگیزش، توصیفی است؛ چرا که به فهم ما از «چرایی رفتار» کمک می‌کند، به گونه‌ای که

1. Suppes, "The Place of Theory in Educational Reserch", *Educational Resercher*, vol.3, pp.3-10.

2. Campble

3. Hollyforde & Whiddett, *The Motivation Hand Book*, p.5.

4. discriptive

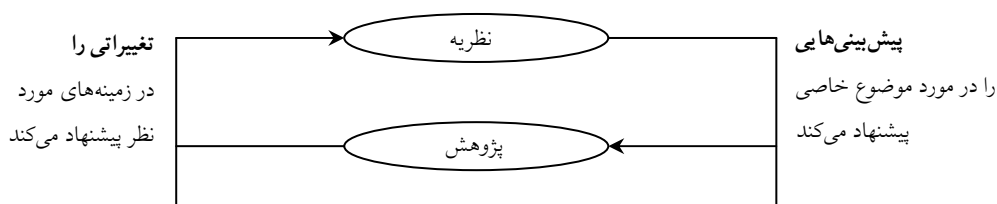
5. predictive

می‌دانیم چرا فردی این‌گونه عمل می‌کند. برای مثال، بدون بهره‌گیری از یک نظریه انگیزش، توضیح اینکه چرا من به درس روان‌شناسی علاقه دارم، بسیار مشکل است. بنابراین، یک نظریه انگیزش زمینه‌ای را فراهم می‌آورد که براساس آن می‌توان علل رفتار انسان را در همه موارد توصیف و تفسیر کرد. یک نظریه نباید فقط علت رفتارهای گذشته و حال فرد را شرح دهد، بلکه باید آینده را نیز پیش‌بینی کند. در ادامه مثال بالا، می‌توان گفت یک نظریه باید پایه‌ای برای پیش‌بینی علاقه‌ها و گرایش‌های تحصیلی من با توجه به نقش عوامل و موانع محیطی تهیه کند. برای مثال، اگر دوستان و اطرافیان بخواهند مرا از درس روان‌شناسی باز دارند، چه اتفاقی می‌افتد؟ یا اگر زمینه را کاملاً برای ادامه تحصیل در این رشته فراهم کنند چه پیش خواهد آمد؟ نه تنها یک چنین پیش‌بینی‌های کلی باید امکان‌پذیر گردد، بلکه مفاهیم یک نظریه باید به گونه‌ای نظام یافته باشد که از طریق آزمون‌های تجربی قابل تأیید یا رد باشد. یک نظریه انگیزش خوب مسلماً موجب برانگیخته شدن پژوهش‌های روان‌شناختی می‌شود. از نظر فیست و فیست (۲۰۰۲م) مهم‌ترین ملاک برای یک نظریه خوب، توانایی آن در برانگیختن و هدایت کردن پژوهش‌های بیشتر است.^۱ روان‌شناسان باید بتوانند پژوهش‌هایی را بر مبنای یک نظریه انجام دهند، تا تعیین کنند که کدام یک از فرضیه‌های آن را می‌توان پذیرفت یا رد کرد.

پژوهش در روان‌شناسی انگیزش

پژوهش در زمینه انگیزش کوششی است برای کسب اطلاعات نظام‌دار در این باره که فرضیات یک نظریه چقدر دقیق و سودمند هستند. اطلاعاتی که از پژوهش به دست می‌آیند، می‌توانند نظریه‌ها را تأیید یا رد کنند. بین پژوهش و نظریه انگیزشی تعامل مستمری می‌تواند وجود داشته باشد (شکل شماره ۱-۱).

شکل ۱-۱: همواره بین نظریه انگیزش و پژوهش یک رابطه چرخشی وجود دارد

۱. فیست و گریگوری، نظریه‌های شخصیت، ص ۱۷.

نظریه به ما می‌گوید که چه متغیرها و پیش‌بینی‌هایی مورد بررسی قرار گیرد. وقتی تحقیق انجام شد به اصلاح، یا تغییر نظریه منتهی می‌شود.

بنابراین، نه تنها نظریه انگیزش باید زاینده پژوهش باشد، بلکه باید همچنین به واسطه پژوهش به دست آمده باشد. پژوهشگران از الگوهای پژوهشی متفاوتی برای بررسی فرایندهای انگیزشی استفاده می‌کنند. انتخاب الگوی پژوهشی در روان‌شناسی انگیزش به نظریه‌ای که فرد بر مبنای آن اقدام به پژوهش کرده و نیز حوزه مورد مطالعه وی بستگی دارد. شماری از روان‌شناسان صرفاً به مطالعه رفتار آشکار علاقه‌مندند. عده‌ای دیگر نیز به احساس‌ها و تجربه‌های هشیاری که به وسیله آزمون‌ها و پرسشنامه‌ها اندازه‌گیری می‌شوند، علاقه دارند، اما پژوهشگران دیگر می‌کوشند که نیروهای ناهشیار عمیق و نیرومند را که ممکن است ما را برانگیزانند، شناسایی کنند.

شاخص‌های انگیزش

یکی از جنبه‌های بسیار بااهمیت نظریه‌های انگیزش، یافتن راه‌هایی برای اندازه‌گیری انگیزش است. انگیزش نیز مانند هوش چیزی نیست که به‌طور عینی و ملموس در رفتار دیگران مشاهده شود، بلکه باید از جنبه‌های مختلف رفتار آن را استنباط کنیم. بنابراین، ما با پرسش‌هایی از این قبیل مواجه هستیم که «چه موقعی یک نفر با انگیزه است؟» اگر گفته شود همه افراد تا اندازه‌ای با انگیزه هستند، می‌توانیم سؤال را به این صورت مطرح کنیم که «چگونه می‌توانیم تشخیص دهیم که فردی با انگیزه‌تر است؟» برای مثال، وقتی رفتار دو دانش‌آموزی را که درس می‌خوانند می‌بینیم، از کجا می‌دانیم یکی از آنها با انگیزه‌تر از دیگری است؟

برای پی بردن به انگیزش در دیگران و تشخیص اینکه انگیزه کدام‌یک از افراد بیشتر از دیگری است، سه راه وجود دارد: رفتار آشکار، فیزیولوژی و گزارش شخصی.

۱. رفتار آشکار

اتکینسون و بیرچ^۱ (۱۹۷۰، ۱۹۷۸م) بولیس^۲ (۱۹۷۵م) اکمن و فریزن^۳ (۱۹۷۵م) در تحقیقات خود دریافتند که هفت جنبه رفتار وجود، شدت و کیفیت انگیزش را نشان می‌دهند. این هفت جنبه رفتار در جدول شماره ۱-۱ ارائه شده است.

1. Atkinson, J. W. & Birch, D.

2. Bolles, R. C.

3. Ekman, P. & Friesen, W. V.

جدول ۱-۱ جلوه‌های رفتاری انگیزش

تلاش	مقدار کوششی که هنگام انجام دادن یک کار به خرج داده می‌شود.
نهفتگی ^۱	مقدار زمانی که فرد پس از نخستین مواجهه با رویداد محرک، در پاسخ دادن تأخیر می‌کند.
پایداری ^۲	مدت زمانی که از شروع رفتار تا توقف آن طول می‌کشد.
انتخاب ^۳	به ترجیح دادن یک عمل وقتی که فرد می‌تواند عمل دیگری را برگزیند، گفته می‌شود.
احتمال پاسخ	با در اختیار داشتن چند فرصت متفاوت برای رفتار کردن، تعداد یا درصد مواقعی که یک رفتار رخ می‌دهد.
جلوه‌های صورت	حرکات صورت، حالت‌های هیجانی فرد را نشان می‌دهد.
حالت‌های بدن	حالت‌های بدن مانند ژست گرفتن، پا روی پا انداختن، تماس چشمی

این موارد هر کدام اطلاعاتی را در اختیار ما قرار می‌دهند تا به وجود و شدت انگیزش دیگران پی ببریم. وقتی رفتار فرد با تلاش شدید، نهفتگی کوتاه، پایداری طولانی، احتمال وقوع پاسخ زیاد، بیانگری چهره‌ای و بدنی همراه باشد، یا زمانی که فرد هدف خاصی را برمی‌گزیند، شواهدی را در اختیار ما می‌گذارد که به کمک آنها می‌توانیم به وجود انگیزه نسبتاً شدید پی ببریم. اما در جایی که رفتار فرد با تلاش پایین، نهفتگی طولانی، پایداری کوتاه، احتمال وقوع کم، حداقل بیانگری چهره‌ای و بدنی همراه باشد، یا فرد هدف دیگری را دنبال می‌کند، در این صورت، فقدان انگیزه یا انگیزه نسبتاً ضعیف را استنباط می‌کنیم.^۴ در فرهنگ ما واژه‌ها و اصطلاحاتی مانند «تلاش»، «جدیت»، «سخت‌کوشی»، «پشتکار» و «علاقه» برای بیان انگیزه بالا در فرد به کار می‌رود.

۲. فیزیولوژی

یکی دیگر از راه‌هایی که به وسیله آن می‌توانیم به انگیزش افراد پی ببریم، فیزیولوژی است؛ زیرا وقتی افراد برای کاری آماده می‌شوند، سیستم‌های عصبی و درون‌ریز، مواد شیمیایی گوناگونی را می‌سازند و آزاد می‌کنند. این مواد خود در حالت‌های انگیزشی و هیجانی نقش دارند. برای مثال، افراد در حال سخنرانی، معمولاً دچار استرس هیجانی می‌شوند. حالات هیجانی افراد از

1. latency

2. persistence

3. choise

۴. ریو، انگیزش و هیجان، ص ۱۰-۱۱.

طریق بالا رفتن کاته‌کولامین‌های پلاسما، مانند آدرنالین، آشکار می‌شود. پژوهشگران برای ارزیابی این‌گونه تغییرات عصبی و هورمونی، از آزمایش خون، آزمایش بزاق، تجزیه ادرار، و تعدادی زیادی از ارزیابی‌های روانی - فیزیولوژیکی استفاده می‌کنند. با به‌کارگیری این آزمون‌ها پژوهشگران انگیزش ضربان قلب، فشار خون، آهنگ تنفسی، قطر مردمک چشم، محتویات پلاسمای خون و شاخص‌های دیگر کارکردهای فیزیولوژیکی فرد را بررسی و کنترل می‌کنند.

۳. گزارش شخصی

سومین روش گردآوری اطلاعات برای پی بردن به وجود، شدت، و کیفیت انگیزش دیگران گزارش شخصی است. ما می‌توانیم از اظهارات، گفته‌ها و نتایج مصاحبه‌ها و پرسشنامه‌ها به حالات انگیزشی افراد پی ببریم.^۱ برای مثال، وقتی بخواهیم به میزان اضطراب فرد در حضور جمع پی ببریم، با طرح این سؤال که «در حضور جمع چقدر احساس اضطراب می‌کنند؟» به‌راحتی می‌توانیم اضطراب را ارزیابی کنیم. بنابراین، مصاحبه و پرسشنامه دو ابزار کاربردی مهم در تشخیص و اندازه‌گیری انگیزش محسوب می‌شوند و می‌توانند اطلاعات بسیار اختصاصی را در اختیار پژوهشگر قرار دهند. آزمون‌های فرافکن که نوعی پرسشنامه است، در زمینه انگیزش بسیار کاربرد دارد. در آزمون‌های فرافکن، تصاویری مبهم به افراد ارائه می‌شود و آنها باید به سؤالات آن پاسخ دهند. آزمون‌های فرافکن مبتنی بر این پیش‌فرض است که افراد تحت تأثیر ویژگی‌های شخصیتی و تخیلات و انگیزه‌های ناهشیار خود قرار دارند. ارائه تصاویر مبهم به آنها موجب کاهش گرایش‌های عینی شده و اجازه می‌دهد تا به صورت نیمه‌هشیار انگیزه‌ها و تخیلات خود را به موقعیت فرافکنی کنند. پاسخ‌ها برای تعیین نوع و اندازه انگیزه‌های اساسی فرد ثبت و نمره‌گذاری می‌شوند. آزمون رورشاخ^۲ یک ابزار فرافکن شناخته شده است. در این آزمون مجموعه‌ای از طرح‌هایی از لکه جوهر به افراد ارائه می‌شود و آنها باید بگویند که لکه‌های جوهر چه چیزی را به ذهن آنها متبادر می‌کنند. آزمون اندریافت موضوع^۳ (TAT) که با هدف مطالعه شخصیت از سوی موری^۴ طراحی شده بود، ابزار فرافکن معروفی است که برای سنجش انگیزش پیشرفت مورد استفاده قرار می‌گیرد. مک‌کللند^۵ و همکارانش

۱. پینتریچ و شانک، انگیزش در تعلیم و تربیت (نظریه‌ها، تحقیقات و راهکارها)، ص ۳۷.

2. Rorschach

3. Thematic Apperception Test (TAT)

4. Murray

5. McClelland, D. C.

(۱۹۵۳م) آن را برای اندازه‌گیری انگیزش پیشرفت تنظیم کردند. در این آزمون مجموعه‌ای تصاویر مبهم به آزمودنی‌ها ارائه شده و از آنها خواسته می‌شود تا به چهار پرسش پاسخ دهند: ۱. چه اتفاقی می‌افتد؟ ۲. چه عاملی چنین موقعیتی را موجب شده است؟ ۳. چه چیزی خواسته شده است؟ ۴. چه اتفاقی خواهد افتاد؟ برای پاسخ دادن به هر تصویر چهار دقیقه وقت داده می‌شود. پاسخ‌ها با استفاده از ملاک‌های متعدد نمره‌گذاری می‌شوند. نمره‌های هر یک از تصاویر با هم جمع می‌شوند تا یک نمره کلی برای اندازه‌گیری میزان انگیزش فرد حاصل شود.^۱

○ خلاصه فصل

در چند دهه گذشته تحقیق در زمینه روان‌شناسی انگیزش یکی از حوزه‌های عمده پژوهش روان‌شناختی بوده است. مطالعه انگیزش از اهمیت خاصی برخوردار است؛ زیرا ما با آگاهی از عوامل انگیزشی رفتار می‌توانیم درباره خودمان و دیگران بهتر قضاوت کنیم.

روان‌شناسی انگیزش اصولاً به این سؤال پاسخ می‌دهد که «چه چیزی موجب رفتار می‌شود؟» این سؤال، سؤال‌های اختصاصی‌تری را پیش می‌کشد، سؤال‌هایی که مسائل اساسی در تحلیل انگیزشی رفتار را تشکیل می‌دهد مانند اینکه: چه چیزی موجب شروع رفتار می‌شود؟ وقتی که رفتار شروع شد چگونه در طول زمان ادامه می‌یابد؟ چرا رفتار به سوی برخی هدف‌ها هدایت و از هدف‌های دیگر دور می‌شود؟ و سرانجام اینکه چرا رفتار متوقف می‌شود؟ انگیزش نقش فعال‌سازی، تداوم‌بخشی، انرژی‌بخشی و جهت‌دهی رفتار را بر عهده دارد. روان‌شناسان نظریه‌هایی را برای فهم انگیزش به وجود آورده‌اند. در آموزه‌های دینی نیز به مباحث انگیزشی اشاره شده است. ما در فصل‌های بعدی به تفصیل این موضوعات را مورد بررسی قرار خواهیم داد.

---

۱. لاینون و همکاران، ارزیابی شخصیت، ص ۱۰۹.

فصل دوم

نظریه‌های غریزه، کشاننده‌ای و یادگیری انگیزش

مقدمه

در روان‌شناسی چندین رویکرد در زمینه مطالعه انگیزش وجود دارد. هر رویکرد، خود مشتمل بر چند نظریه است. بر طبق یک طبقه‌بندی حداقل شش رویکرد اصلی در این زمینه وجود دارد. این رویکردها عبارت‌اند از: ۱. نظریه‌های غریزه؛ ۲. نظریه‌های یادگیری - تقویت؛ ۳. نظریه‌های نیاز؛ ۴. نظریه‌های کشاننده‌ای (سائق)؛ ۵. نظریه‌های رشد و تسلط‌جویی؛ ۶. نظریه‌های شناختی. در این فصل به بررسی نظریه‌های غریزه، کشاننده‌ای و یادگیری انگیزش می‌پردازیم. ابتدا بحث خود را با نظریه‌های غریزه که از نظر تاریخی دارای سابقه طولانی است، آغاز می‌کنیم.

نظریه‌های غریزه

«نظریه‌های غریزه»^۱ از همان آغاز تاریخ روان‌شناسی بر نقش مهم غرایز در انگیزش تأکید کرده است. مفهوم «غریزه» در روان‌شناسی به گرایش فطری برای رفتارکردن با شیوه‌های معین اطلاق می‌شود.^۲ این اصطلاح هرچند در طول تاریخ روان‌شناسی ثابت باقی نمانده و مانند دیگر مفاهیم علمی تحولاتی را پشت سر گذاشته است، اما در اینجا منظور از غریزه یک الگوی رفتاری فطری (آموخته‌نشده) و زیست‌شناختی است که تمام اعضای گونه جانوری، آن را انجام می‌دهند.^۳ پیش از آنکه غریزه در روان‌شناسی مطرح شود، در فلسفه به عنوان یک مفهوم

---

1. instinct theories

۲. اتکینسون و همکاران، زمینه روان‌شناسی هیلگارد، ص ۳۸۹.

3. <http://stutzfamily.com/mrstutz/APP Sych/motivation/outline.htm>